

Izvorni znanstveni članak
UDK 379.8

ODGOJ I DOKOLICA

Rajka Polić

Visoka učiteljska škola u Puli, Medulin

Primljeno 27. studenoga 2003.

U globaliziranom svijetu u kojem ljudi služe kapitalu, a ne on njima, dokolica i dokoličarenje prokazani su kao nešto nedostojno čovjeka. Radoholičari, a ne dokoličari, ljudi su koji zaslužuju pohvale kapitalističkih ideologa. Doduše, i oni obećavaju povremenu besposlicu – koju privremeno zovu slobodnim vremenom – kao nagradu radnicima koji budu marljivo i uspješno povećavali njihov kapital. Pri tome im istodobno nude potrošačke obrasce kojima će tu besmisleni besposlicu bar prividno osmisliti.

Ali slobodno vrijeme nije vrijeme besposličarenja, iako je i besposlica vrijeme slobode od rada. Ne međutim i od potrošačke manipulacije. Tek je dokolica istinski slobodno vrijeme kao vrijeme slobode za igru i stvaralaštvo u kojima se čovjek potvrđuje kao povijesno biće otvoreno budućnosti.

U svom pohodu prema novim i izdašnjim izvorima profita kapital se suočava s paradoksom da mu upravo pretjeranost rada postaje glavna prepreka u tome. Jer, za razliku od rada stvaralaštvo se ne može iznuditi. Ono se može tek poticati i za njega pripremiti uvjeti. A osnovni je uvjet upravo vrijeme slobodno za stvaralaštvo, tj. dokolica.

Pitanje je dakle, hoće li konačno, pa makar i pod pritiskom potrebe kapitala za profitom, dokolica i dokoličarenje dobiti dostojno mjesto u odgoju.

Ključne riječi: besposlica, dokolica, slobodno vrijeme, stvaralaštvo, učenje

Što je »grčko čudo« (Zamarovsky, 1978.) ako ne na najbolji mogući način provedena dokolica (grč. skholé), u kojoj se raspravljalo, sviralo, plesalo, ljubilo i učilo uživajući?¹ Sretnici koji su tako provodili dokolicu bili su aristokrati, najbolji.²

¹ »Grčki gradovi nisu ni u svojim najboljim danima imali velikih zaliha robe, ali im nije nikada nedostajalo slobodnog vremena i dokolice, koju nije ispunjavala – kao što je to danas slučaj u Americi – pretjerana briga za materijalnim dobrima. Oni su imali vremena za razgovor, ljubavne strasti, intelektualna razmatranja i estetske užitke.« (Mamford, 1988., 127)

² Grč. Aristokrates = odličan Atenjanin, aristos = najbolji, prvi, najodličniji, najjači, boljar, najplemenitijega roda (Majnarić – Gorski, 1989., 59)

Kao djeca crtali smo na tlu »školicu« koja se sastojala od polja što ih je trebalo skaćući prijeći prema određenim pravilima. Uspješni su dosežali »nebo«, prostor kojim je završavao crtež »školice«. Igrajući se nismo postavljali pitanje zašto se ta igra zove »školica«. Kasnije, u pravoj školi, malo je toga ili ništa podsjećalo na tu igru u dokolici. Radost dječje igre i zadovoljstvo koje nam je »školica« pružala najviše su odgovarali značenju izvorne grčke riječi *skholé*. Ipak, ta dječja igra svojom jednostavnošću još nije dosegla do onog smisla škole »koji izvorno pripada grčkom shvaćanju postupka odgoja i obrazovanja kao jedinstva vrline i znanja, koje transcendiraju životnu neposrednost i zahvaća je u novim oblicima nadvladavanja iskustva« (Bosanac, 1991., 48).

Grci su cijenili dokolicu u kojoj su se podjednako bavili fizičkim aktivnostima kao i odgojem, javnim ili kulturnim djelatnostima. Društvene okolnosti, međutim, koje prate povijesno pojavljivanje dokolice takve su da ne omogućavaju svima uživanje u dokoličarskom načinu života. No, to ne umanjuje kulturnu važnost te izuzetnost društvene pojave koja je svoj smisao dobila tek u Grčkoj, po čemu je Grčka »pružala sasvim drugu sliku nego sve ostale zemlje koje je obasjavalo isto Sunce« (Zamarovsky, 1978., 368). Samo je »narod dokoličara« mogao stvoriti tako jedinstven ideal kao što je bio ideal *lijepe dobrote* ili *kalokagatije*, tj. harmoničnog razvitka duha i tijela, koji kao ideal vrijedi do danas« (Zamarovsky, 1978., 6).

Sredinom 6. st. prije n. e. nastaju kipovi mladih žena i muškaraca, određenog tipa s karakterističnim »arhajskim osmijehom«, tako zagonetnim i posebnim da još uvijek izazivaju našu znatiželju. Što je grčkim *korama* i *kurosima*, kako se nazivaju ti arhajski kipovi, davalo unutrašnju smirenost i radost što ju izražava njihov osmijeh? Pa kada se nađe kiparsko djelo etruskog umjetnika koji na lice mladića smješta fini smiješak odmah se zna da je to veza s arhajskom umjetnošću te da je umjetnik poznao velika grčka djela (Hafner, 1970.). Takav osmijeh krase i glavu mladića iz nalazišta Leontina za kojeg Hafner kaže: »Mladić što pršti duhovnošću očituje prema svijetu slobodan stav kakav se razvija u kolonijalnim područjima« (Hafner, 1970., 70).

Duhovnost i sloboda koje se izražavaju u smiješku što očovječuje lice kurosa i kora Zamarovsky će ponovo prepoznati kao »donekle sličan onome što se nakon dvije tisuće godina pojavio na usnama Gioconde« (Zamarovsky, 1978., 197), dakle u vrijeme renesanse za koju će Braudel reći:

»Njena je atmosfera bila atmosfera jedne žive, mnogostruke radosti, radosti očiju, duha, tijela, kao da je Zapad izlazio iz neke mnogostoljetne korizme. Renesansa proizlazi iz psihologije i sociologije radosti. Rijetkost je u povi-

jesti da su ljudi do tog stupnja i tako jako osjećali da *Žve* u sretnom dobu« (Braudel, 1990., 302).

Pojmovima duhovnosti i slobode valja dodati i pojam sreće da bi se što bolje shvatilo izvore zagonetnih osmjeha djevojaka i mladića arhajske Grčke koje možemo zamisliti kao tipski materijalizirane likove »lijepe do-brote«. O načinu kako su Grci provodili slobodno vrijeme Zamarovsky piše:

»Poklanjali su ga, općenito uzevši, ravnomjerno i tjelesnom odgoju i sportu, i obrazovanju i kulturi, i javnoj djelatnosti i privatnim hobijima. Pri tome nisu isticali prioritet ovoga ili onoga, nego su težili za ravnomjernošću i harmonijom, i svaku od tih izvanrednih aktivnosti smatrali su nedjeljivim aspektom svog *Žvota*« (Zamarovsky, 1978., 368).

Danas se ljudi *Žure*, čak glume *Žirbu* vjerujući da bi svaka pomisao da imaju slobodnog vremena ili da dokolice pokvarila sliku o njima kao uspješnim ljudima. Jer uspješni ljudi nemaju ni trenutak vremena za besposlicu i stalno su zauzeti poslom ne bi li zaradili dovoljno novca kojim bi mogli kupiti slobodno vrijeme. Ali o *dokolici* nemaju vremena razmišljati. Potreba za dokolicom u suvremenom je načinu *Žvota* slabo izražena, a pojava dokolice još slabije prisutna iako je vrijeme *besposlice*, kao suprotnosti vremenu rada, postalo stalni predmet *Žudnje* čije se ostvarenje istodobno odlaže za neku neizvjesnu budućnost.

Ovdje valja reći da:

»... na pojmovnoj i jezičnoj razini nije uvijek jasan odnos između slobodnog vremena, dokolice i besposlice, pa se često iako sasvim pogrešno poistovjećuje besposlica i dokolica.³ No, razlika je među njima velika. Doduše i jedna i druga neka su vrsta slobodnog vremena, ali dok je *besposlica* vrijeme u kojem je čovjek *slobodan od* posla ili rada kao prisilne djelatnosti, *dokolica* je naprotiv vrijeme u kojem je čovjek *slobodan za* neposredno djelatno ostvarenje, za igru, za stvaralaštvo. Pa ako je slobodno vrijeme zapravo vrijeme *slobode*, a najbolji su izraz slobode upravo igra i stvaralaštvo⁴, onda je bit slobodnog vremena dosegnuta tek u dokolici i tek je dokolica pravo slobodno vrijeme, dok je to besposlica tek uvjetno. Jer ako ne postoje objektivne i subjektivne pretpostavke da se besposlica ispuni bitno ljudskim i oljuđujućim sadržajem, nego ostaje tek na razini besmislenog *nerada*, 'ubijanja vremena', ili čak potrošačke izmanipuliranosti, ona nije vrijeme mogućnosti i slobode, već naprotiv vrijeme nemogućnosti i neslobode, tj. neslobodno vrijeme« (Polić, Milan⁵).

³ Tako i u rječnicima hrvatskoga jezika Vladimira Anića (1991.) i Jure Šonje ur. (2000.)

⁴ Vidi Polić, Milan (2001.), *Čovjek – odgoj – svijet*, raspravu »Djelatnost«.

⁵ Iz još neobjavljenih materijala za dopunu knjige Polić, Milan (2001.), *Čovjek – odgoj – svijet*.

Pred suvremenog se čovjeka neprekidno postavljaju sve noviji i noviji zahtjevi potrošačkog društva koje treba zadovoljiti da bi se za nagradu dobilo, a zapravo kupilo tzv. »slobodno vrijeme«. Ali kada se to i dogodi sve je strogo programirano: mjesto, vrijeme, odjeća, obuća, sportske aktivnosti i slično. Tisuće ljudi provode tzv. »slobodno vrijeme« po istim obrascima. Tako se, međutim, ne provodi dokolica:

»Jer dokolica je stvaranje po zakonima Istine, Dobra i Lijepa. (...) Pitanje DOKOLICE kao stvaranje 'ni za nuždu ni za nasladu' tako je bitno pitanje suvremene psihologije, antropologije, sociologije, odnosno apsolutne znanosti rada, koja može tek doprijeti do pitanja o slobodi. Dokolica i dokonost, razrješenje naučno-tehničkog pozitivizma 'slobodnog vremena' odsudno je pitanje suvremene povijesno-kulturne situacije. Ovaj je problem nad-nacionalni, nad-blokovski, nad-klasni – prema svojem usudu čovječanstvo je jedinstveno« (Despot, 1976., 154 i 158).

S razvitkom kapitalizma novac postaje ne samo »predmet u eminentnom smislu« (Marx, 1967., 307), ili roba svih roba, nego i vrijednost svih vrijednosti. Samo je ono vrijedno što se može pretvoriti u novac. I vrijeme stoga postaje novac:

»... profesori, moralisti, propovjednici poučavaju narod o poistovjećivanju vremena s novcem: 'Sjeti se da je vrijeme novac', piše krajem XVIII. stoljeća Benjamin Franklin. 'Onaj tko svojim radom može zaraditi deset šilinga dnevno, a polovicu dana šeta i odmara u svojoj sobi, pa i ako troši svega pet penija na užitke, ne može samo njih računati; on je *povrh* toga potrošio ili, bolje, bacio pet šilinga'« (Attali, 1992., 239).

Zahvaćeni tim kapitalističkim ludilom ljudi pristaju zarađivati novac žrtvujući dokolicu, da bi zarađenim novcem mogli kupiti besposlicu u kojoj će moći teško zarađeni novac trošiti na stvari koje im u biti ne trebaju. Slično to na alkemijski znak zmije koja jede svoj rep simbolizirajući vječno vraćanje istog. Kakvu priliku još imaju ljudi da ponovno uživaju u dokolici kad je uživanje protjerano iz većine djelatnosti kojima bi se u slobodno vrijeme mogli baviti? Za kakav odnos prema vremenu, a to prije svega znači prema svijetu i čovjeku, odgajamo djecu ako ih pripremamo samo za rad i eventualno besposlicu, ali ne i za dokolicu?

Zanimljivo je, međutim, da je uživanje bitno u sportu. U novije doba uživanje se u sportu objašnjava koncepcijom *flow*-a. *Flow* je optimalno stanje u kojem se pojedinac nalazi kada je uspostavljena ravnoteža između izazova, tj. zahtjeva određene aktivnosti i razine sposobnosti pojedinca za takvu akciju. Ali, da bi se doživio *flow* potrebno je izabrati aktivnost u kojoj se uživa i taj je užitek postao predmet znanstvenog istraživanja. Da bi se ustanovilo koliko je sportsko natjecanje stres ili uživanje koriste se posebni upitnici koji, između ostalog, trebaju pokazati odnos sudionika

sportskih aktivnosti prema vremenu (Šerbetar i Lorger, 2003., 246–253). Samo po sebi to i nije čudno, ali kako bi to izgledalo kada bismo nakon nastavnog sata matematike učenicima postavili slična pitanja: »Jeste li uživali na satu? Mislite li da ste dobro proveli vrijeme? Želite li ponoviti te osjećaje?«

Zanimljiv je zaključak rada pod naslovom: »Školsko sportsko natjecanje – uživanje ili stres« koji glasi:

»Djeca moraju uživati u sportu da bi u njemu i ostala« (Šerbetar i Lorger, 2003., 252).

Ali zašto samo u sportu? Zašto ne u bilo kojoj djelatnosti? Pa kad bismo u toj rečenici zamijenili riječ *sport* riječima *matematika, fizika, kemija, povijest* itd., misleći dakako pri tome na školske predmete, dobili bismo tvrdnju da »djeca moraju uživati u matematici, fizici, kemiji, povijesti i drugim nastavnim predmetima da bi u njima i ostala«. Nad time bi se valjalo zamisliti. Jer to znači da oni koji nešto uče sa zadovoljstvom žele tome posvećivati svoje vrijeme i nakon nastavnog sata i kasnije u Životu, bez prisile, vođeni vlastitom željom i zadovoljstvom učenja.

Zašto nas taj zahtjev ne čudi kada je sport u pitanju, već nam se čini jasnim i razuman, dok u odnosu na ostale nastavne predmete izgleda utopijski i nerealno?

Sportske su aktivnosti u školi prostor koji je zadržao pravo na igru i zadovoljstvo dok su ostali nastavni predmeti svedeni na više-manje suhoparno učenje činjenica. Tako naučene činjenice trebale bi navodno pomoći učenicima u Životu, kad nakon deset i više godina završe školovanje. To što se, u današnje doba, svijet za deset godina promijeni toliko da će te činjenice biti tek mrtvi podaci iz prošlosti, ništa ne mijenja u školskoj praksi. Užtak igre dozvoljen u sportskim aktivnostima ne uvodi se u ostale nastavne predmete kao da bi to za njih bilo nedostojno.

Dakako, profesionalizmom se i u sportu potiskuje užtak igre, pa ona gubi na svojoj začaranosti, ona je »rašćarana« (Žigić, 2000., 118). Prostor se igre sve više sužava.

»Prostor joj je i antropološki sužen: danas se uistinu igraju samo djeca, premda i ona sve manje, a odrasli se usude ludovati jedino u vrijeme karnevala i poklada.« (Žigić, 2000., 118)

Svijet je postao užurban i smrknut, a odrasli ili tek samo ostarjeli ljudi prečesto izgovaraju problematičnu frazu: »Nemam vremena za igranje, moram raditi«. Pritom se prave ozbiljni kao da su izrekli nekakvu mudrost, a ne opisali žalosno stanje svojih života. Povlačenje igre iz područja

sporta Johan Huizinga je prepoznao kao simptom »sumraka civilizacije« (Žigić, 2000., 121). I sport je sve manje igra, a sve više mukotrpn rad.

Zorni prikaz čovjekove doživljajnosti u profesionalnom sportu su fotografije u sportskim novinama. One su izrazito upečatljive jer prikazuju dinamične akcije, vratolomne događaje i naprezanja ljudskog tijela do krajnjih granica njihovih mogućnosti. Lica sportaša koncentrirana su do grča u nastojanju da ovladaju svojim tijelom i postignu željeni domet. Ali ti se sportaši ne smiju, oni ne uživaju i jedva da se na njihovim licima mogu nazrijeti tragovi zadovoljstva. Jer, izrazi »oduševljenja« nakon dana gola, postignutog rezultata i sl. više su izrazi »grčevitog olakšanja«, »ventiliranja potisnutog straha« i oslobađanja emocionalnog pritiska, nego izrazi istinskog zadovoljstva i sreće.

Toliko više djeluje ohrabrujuće informacija o UNICEF-ovom istraživanju provedenom 2001. godine, u sklopu projekta *Mladi glasovi* koji je imao za cilj ispitati koje probleme djeca i mladeži Europi i Srednjoj Aziji smatraju najvažnijima. U okviru tog istraživanja postavljeno i pitanje: »Koliko su djeca sretna?« Na to pitanje

»Dvije trećine ispitanika odgovorilo je da se uglavnom stalno osjećaju sretnima, što je izraženije u zemljama Zapadne Europe nego u tranzicijskim zemljama. Općenito, sretnijima se osjećaju djevojčice i gradska djeca. Trideset posto izjavljuje da su sretni samo ponekad, jedan posto da gotovo nikad nisu sretni, uglavnom iz siromašnih obitelji.

Izvor je radosti za 61 posto djece druženje s prijateljima, 54 posto sretno je s članovima obitelji, 41 posto sretno je zbog uspjeha u školi, a 36 posto veselje nalazi u igri u slobodno vrijeme« (*Školske novine*, 2003., 16).

Slobodno interpretirana poruka djece glasila bi: volimo se družiti, biti sigurni u obitelji, afirmirati se u školi te se igrati u slobodno vrijeme. Kako su jednostavno djeca postavila formulu za sreću prepoznajući se kao društvena bića koja imaju potrebu za ljubavlju, samopotvrđivanjem i učenjem i koja još nisu otuđena napustila svijet igre u dokolici.

Kod odraslih ljudi, naprotiv, izvor radosti teško je odvojiv od novca koji im zastire vidik i prečesto postaje uvjet sreće. Pa kako novca nikada nema dovoljno, sreća ljudima postaje nedostižna kao da se Kairos⁶ kreće brzinom svjetlosti. Objašnjava li to sve veću užurbanost i kronični nedostatak vremena u suvremenom stilu života. Kao da ljudi pokušavaju uhvatiti »pravi trenutak«. Ali, nemaju li naprotiv veće izgleda za to upravo oni

⁶ Grč. *kairós* = vrijeme, pravi tren. U grčkoj mitologiji Kairos je personifikacija povoljnog trenutka.

koji, nasuprot u^Žrbane gomile »spavača«⁷, stoje i »budni« čekaju da Kairos naide?

Ne bi li se zajedno s Kunderom trebalo zapitati:

»Zašto je nestalo u^Žtka polaganosti? Ah, gdje li su negdašnje dangube? Gdje li su ti heroji dokoličarenja iz narodnih pjesama, lualice što se vuku od mlina do mlina i spavaju pod zvijezdama? Zar su iščezli zajedno s šumskim puteljcima, livadama, proplancima, zajedno s prirodom? Češka poslovice opisuju njihovu slatku besposlicu metaforom: promatraju Bo^Že prozore. Onaj koji promatra Bo^Že prozore ne dosađuje se, sretan je. U našem svijetu dokonost se pretvorila u besposlenost, što je nešto posve drugo. Besposličar je frustriran, dosađuje se u neprestanu je tra^Ženju pokreta koji mu nedostaje« (Kundera, 1997., 6).

Tim odlomkom Kundera točno pogađa u bit uobičajene ljudske u^Žrbanosti i nesreće, pronicljivo završavajući svoj roman *Polaganost* (1997.) pozivom kavaliru koji se ne ^Žuri i koji u polaganosti u^Žva ^Žvot:

»Molim te, prijatelju, budi sretan. Nejasno osjećam da je u tvojoj sposobnosti da budeš sretan naša jedina nada« (Kundera, 1997., 78).

Uočivši grešku u tkanju današnjeg stila ^Žvota Kundera je parao nit odlazeći sve dalje u prošlost tra^Žći ono vrijeme u kojem se tkanje mo^Že nastaviti bez te pogreške. Nije slučajno da je morao otići više od dvije stotine godina unatrag da bi naišao na polaganost i sreću. Upravo u zadnjih dvije stotine godina vrtoglavo se razvija kapitalizam koji na svakom koraku podriva i ideološki napada dokolicu i profinjenost polaganosti jer one ne donose profit.

Treba raditi, a ne *dangubiti* poručuje »maksima vrijeme je novac«. Veliko je, međutim, pitanje gube li dan oni koji rade ili oni koji se igraju. Djeca (i odrasli) su u igri i nakon nje sretni a radnici su nesretni dok rade, a olakšanje im dolazi tek nakon završetka radnog dana.

I škola je izgubila privlačnost kada je prestala biti ono što je prvobitno bila, vrijeme i mjesto dokolice (*skholé*) te se učenje u njoj pretvorilo uglavnom u rad, dosadan i s ciljem često odgođenim za deset ili više godina. Mo^Že li kome u takvoj školi pasti jabuka na glavu, kao »dangubi«

⁷ Evo što o tome kaže Aristotel u svom *Nagovoru na filozofiju* (1987.):

»Na sličan ćemo način utvrditi da je ugodan onaj ^Žvot čija je prisutnost njegovim posjednicima ugodna i da ne ^Žve ugodno svi koji se nuzgredno vesele dok ^Žve nego samo oni kojima je ^Žvot ugodan i koji se vesele ugodi od ^Žvota.

Zbog toga prije priznajemo ^Žvot onomu koji je budan nego spavaču, prije onomu koji misli nego onomu koji ne misli, a za ugodu od ^Žvota ka^Žemo da nastaje upotrebom duše. To je, naime, istinski ^Žvot.« (Aristotel, 1987., 133)

pod stablom⁸, da osjeti snagu sile teže i prosvijetli se u trenutku? Škola je preorganizirana i preisplanirana. Još uvijek se u pripremama nastavnika za nastavni sat traži detaljan opis sata iz minute u minutu sa svim pitanjima koja će biti postavljena i s pretpostavljenim učeničkim odgovorima. *Vrijeme za dokolicu nije predviđeno kao ni vrijeme za tišinu i kontemplaciju.* Za školske planere bio bi to tek nerad, prazni hod i neproduktivnost. U takvom poimanju škole vidljiva je logika kapitala. Tehnologija proizvodnje roba primijenjena je na »proizvodnju« znanja. I u jednom i drugom slučaju zahtijeva se brza i jeftina proizvodnja. Ubrzanje u svim područjima društvenog života bitno je povezano s razvitkom potrošačkog mentaliteta, pri čemu se sve zajedno predstavlja kao *napredak* čime se nastoji sakriti ono što je u osnovi svega, zgrtanje profita. Oni pak koji od prošlih elita nastoje baštiniti blagodat dokolice uglavnom postaju nekompetitivni i time nesposobni za daljnju utrku u kapitalizmu.

Do pojave kapitalizma oni koji su se školovali uglavnom su uživali i u dokolici. Njihov ekonomski status omogućavao im je i jedno i drugo. Kapitalizam je, međutim, omogućio školovanje većini, ali nije omogućio i istinsko uživanje u blagodatima naraslog bogatstva koje je nastalo na idejama milijuna školovanih ljudi. Pa je i dokolica, kao kvalitetan izraz civiliziranog života, budući da je ispunjena osobnošću čovjeka i moguća samo tamo gdje su zadovoljene bitne ljudske potrebe, ostala izvan dosega većine ljudi. Oni su umjesto nje kao surogate dobili vikende, godišnje odmore, vrijeme za hobi, vrijeme za turistička putovanja itd., prijetvorno nazvane »slobodno vrijeme«. Ali slobodno za što, osim za tzv. relaksaciju kojom bi se trebali oporaviti i pripremiti za sljedeći ciklus pretvaranja »vremena u novac«. Prije četrdesetak godina pričala se anegdota o Amerikancima koji imaju sve pa i stolce za ljuhanje, ali se nemaju vremena u njima ljuhati. Danas su amerikanizirani proizvođači-potrošači širom svijeta toliko »napredovali« da su izgubili potrebu za ljuhanjem pa im stolac više i ne treba. Malo po malo potisnute su sve potrebe koje bi mogle značiti dangubljenje, a one koje nije bilo moguće potisnuti nastoji se zadovoljiti onako usput, da se ne gubi vrijeme. Čak se i jedenje npr. pretvorilo u glupavo gutanje hrane »u hodu«, na stoječke ili dok se gleda televizija (čitaj gutaju reklamne i dublje ideološke poruke). Jedina priznata potreba je potreba za stalnim kupovanjem. Svijet suvremenog potrošača o vlastitom postojanju moguće je sažeti u parafrazu: *Kupujem, dakle jesam.* Pa ako se »radnici svih zemalja« i nisu ujedinili u skladu s Marxovom

⁸ Anegdota kaže da je Isaac Newton došao na pomisao o gravitaciji kad mu je, dok je ležao pod stablom, pala jabuka na glavu.

sugestijom, potrošače širom svijeta ujedinio je kapital nametnuvši im stil Žvota i potrebu stalnog kupovanja modnih proizvoda. To se zove globalizacija.

Tek kao prisjećanje na neko mitsko doba s vremena se na vrijeme pojavi pokoje sjećanje na zaboravljeni svijet dokoličarenja i sreće. Pišući o kiparu Vaski Lipovcu, Ante Tomić kaže:

»Lijepo, pola stoljeća se bavite Žvotom, najčešće dokolicom građanstva, srednje klase, nekakvih službenika i inženjera, jednog plahog, sramežljivog i bogobojaznog svijeta, soja ljudi koja su oba reŽma u posljednjih šezdeset godina zdušno nastojali istrijebiti« (Tomić, 2003.).

Ni socijalizam nije volio dangube i nekakvu »građansku dokolicu«.

Drugovi su se radije opuštali uz prase ili janje na raŽnju, a kasnije su otkrili i francusku salatu, ali je onda pao berlinski zid tako da je ostalo tek toliko vremena da naziv »drugovi« zamjene s »gospoda« i naglavačke se bace u globalizaciju. Lipovčev nasmijan i dokon svijet nije dobio priliku.

U knjizi *Kritika svakidašnjeg života* (1988.) Lefebvre piše o izvjesnim crtama kulturne ili kultivirane dokolice. U okviru toga prepoznaje »nedjeljne slikare« za koje kaže da ih moŽda ima na stotine tisuća, pa zaključuje da dokolica:

»Na tom nivou ona nastoji da ponovno zahvati cijeli Žvot u izvjesnom izrazu. Dokolica dopušta dakle izvorno – nevješto ili vješto, nije vaŽno – istraŽvanje stila Žvota. A moŽda i umjetnosti Žvota i sreće« (Lefebvre, 1988., 37).

Za istraŽvanje u dokolici nevaŽno je dakle je li ono vješto ili nevješto. Bito je da ona omogućava igru u slobodi na putu k osobnoj sreći. Pišući o dokolici kao kompenzaciji za otuđenje radništva Lefebvre kaže: »Dokolica tako izgleda kao ne-svakidašnje u svakidašnjem« (Lefebvre, 1988., 36). Opisao je time onu začaranost i magiju dokolice koja je oduvijek omogućavala čovjeku Žvot u dimenziji mašte i kreiranja svijeta svojih Želja. Ono što je bilo u dokolici zamišljeno kao »ne-svakidašnje«, ostvarivalo se u »svakidašnjem«. Ideje su se materijalizirale i otvarale nove mogućnosti Žvota.

Tisućljećima je ono »svakidašnje« ili »stvarno« predstavljalo za čovjeka nuŽdu, pa se Žvot svodio uglavnom na preŽvljavanje. Nadvladati to i od preŽvljavanja se vinuti u Žvljenje i kreiranje svog svijeta bila je začudna stvar koja se ljudima dogodila. U tome je veliku ulogu imala čovjekova sposobnost učenja. Svaka nova spoznaja otvara prostor »ne-svakidašnjeg« jer ono što je naučeno na nov način osvjetljava ono staro. Ako crvena bobica pored koje čovjek godinama prolazi predstavlja »svakidašnje« onda je spoznaja o njezinoj jestivosti ono »ne-svakidašnje«.

Socijalizacijom se pak »ne-svakidašnje« ugrađivalo u »svakidašnje« i uvijek iznova omogućavalo nove spoznaje. Jedino je povijesno vrijeme bilo vrijeme promjena »svakidašnjice«, ponekad brže a ponekad sporije. Dokolica je ljudima, međutim, omogućavala da iskorače iz »stvarnosti« i prepuste se kreiranju svijeta po svojoj osobnoj mjeri, kroz igru, maštanjem, učenjem ili stvaralaštvom. Sreća koju su pri tome osjećali bila je dovoljno dobar razlog da su i »svakidašnjicu« željeli prilagoditi svojoj »ne-svakidašnjici«. Iako to nije uvijek bilo jednostavno društva koja su bila spremna slijediti ideje svojih dokonih umova uglavnom su od toga imala koristi.

Danas je jasno da je kapital iscrpio sve što se moglo iz demokratizacije školovanja i da mu školovanje kakvo je danas, predstavlja skup izdatak sa slabim izgledom na profit. Zato je potrebno učenje podići na razinu koja omogućava bržu idejnu preobrazbu »svakidašnjice«. Samo je takvo učenje danas profitabilno, ali je pitanje kako to postići. Takav zahtjev mora uzeti u obzir *nužnost dokolice*. Jer za nove ideje i maštanje potrebno je istinski slobodno vrijeme.

Time se otvara problem za koji će biti interesantno vidjeti kako će ga kapital rješavati. Naime, dokoličarenje je ne samo veoma skupo, nego je i krajnje neizvjesno hoće li iz njega proizići ideje koje će kapitalu donijeti profit. Ali za vrijedne i nove ideje koje jedine mogu dalje biti profitabilne ne vrijedi zakon sile, podmićivanje ili zastrašivanje. Kreativnost se ne može naručiti niti iznuditi. Samo ljudi koji zadovoljno stvaraju u slobodi dokolice mogu iznjedrili kvalitetne nove ideje.

Na problem prevelikog iskorištavanja intelektualnog kapitala što može rezultirati moždanim stresom i smanjenjem intelektualnih mogućnosti upozorava Leif Edvinsson (2003.) i time otvara pitanje je li važnije raditi vremenski duže ili raditi kvalitetnije. Edvinsson upućuje na istraživanja koja pokazuju kako »radnici znanja« trebaju uspostaviti bolju ravnotežu između profesionalnog i osobnog života, što traži promjenu stila života. Koristiti slobodno vrijeme da bi produžili radni dan i tako bili konkurentniji na tržištu odluka je koja znači grubu eksploataciju vlastitog intelektualnog kapitala. Unatoč tome, zaključuje Edvinsson, kompanije ne stvaraju dovoljno prilika u kojima ljudi mogu eksperimentirati i mijenjati svoje stilove života (Edvinsson, 2003., 199).

Iako korporacije uočavaju važnost intelektualnog kapitala za svoj razvoj pa i opstanak, ipak se teško odlučuju za ulaganje u »radnike znanja«. One to i ne moraju sve dok takve radnike mogu nalaziti relativno jeftino, kao već gotovu robu. No, globalizacija kao proces kojim korporacije žele maksimalno proširiti prostor svog tržišta ne će ostaviti mjesta na kojima će nastajati jeftini »radnici znanja«. To će ih konačno dovesti pred

presudnu odluku: hoće li sami ulagati u dokolicu ili ne, makar i samo odabranih pojedinaca.

Široko opredjeljenje koje bi dalo prednost kvaliteti Žvota pred većim bankovnim računom trenutno se čini utopijsko. Edvinsson navodi podatke iz ankete u kojoj je ispitanicima ponuđen hipotetski izbor: povećanje plaće od deset tisuća dolara godišnje ili jedan sat rada dnevno manje. Sat koji bi mogao biti proveden u krugu obitelji ili na bilo koji način uložen u podizanje kvalitete vlastitog Žvota. Osamdeset i tri posto ispitanika se odlučilo za više novca (Edvinsson, 2003., 199).

Pitanje koje se nakon svega nameće jest: mogu li ljudi prepoznati dokolicu kao svoju potrebu? Prema svemu čini se da je za dokolicu ostalo malo mjesta, a onda i za učenje koje ne bi služilo ovoj ili onoj svrsi, nego bi jednostavno bilo zadovoljenje osobne potrebe. U tome veliku ulogu za sigurno ima i »odgoj« koji ne njeguje osobnu istraživačku sposobnost – a onda i potrebu za stvaralaštvom – koja počinje onim tako poznatim i često ponavljanim dječjim pitanjem: *zašto?*

Kaže se da pobjednici pišu povijest pa je ona uvijek napisana prema njihovoj mjeri. Jednako tako povijest pišu samo odrasli ljudi koji uglavnom ne vide stvaralačke potencijale djece. Na taj problem upozorava Rudi Supek kad s pravom ustanovljava da je teško pobliže odrediti stvaralački karakter čovjeka ako se govori samo o stvaralaštvu »velikih ljudi«, a zanemari se stvaralaštvo »malih ljudi« ili djece, za koje Supek smatra da su izrazito stvaralačka bića. U tom smislu piše:

»Svakako već ovdje moramo upozoriti da ono što je izrazito mladenačko ili djetinjasto, a što pogoduje stvaralaštvu, jest upravo *osjetljivost za nove utiske i podsticaje, znatiželja u istraživanju i eksperimentiranju novim situacijama, sposobnost za burniju afektivnu dinamiku, za veću komunikaciju i identifikaciju s drugim bićima, sklonost igri – a sve to očito pogoduje onim procesima koji su važni za stvaralaštvo*« (Supek, 1976., 199).

Ta svojstva, međutim, nisu bila presudna pa ni važna za uspjeh u svijetu rada, prisilne djelatnosti iznuđene potrebom za preživljavanjem. Mladenačka »razbašurenost« i prisila rada nisu išle ruku pod ruku. Globalna je civilizacija narasla iz plodova dokolice koji su radom beskrajno umnoženi, ali ma koliko najprije kapitalizam, a onda i socijalizam glorificirali rad, stvaralačka djelatnost u dokolici je ta koja ga je omogućila na kulturno-povijesno smislen način. U galami koju su radoholičarski protestanti digli protiv dokoličarenja mrske im aristokracije, a koju su nastavili socijalisti u borbi protiv prisvajanja rezultata tuđeg rada malo je bilo sluha za važnost dokolice. Iako njihovi razlozi nisu bili neopravdani, oni

su s prljavom vodom bacili i dijete. Danas, međutim, kad ljudski rad pred naletom robota sve više gubi svoj uzvišeni smisao valja se ponovo upitati o *Pravu na lijenost* (Lafarguea, 1965.)⁹. Posebno stoga što, kako navodi Edvinsson, u obavljanju intelektualnih poslova učinkovitost naglo opada nakon dva sata neprekidnog rada dnevno. Pa iako Lafargueau ne piše o »radnicima znanja«, ono što je danas bitno je spoznaja da rad kao djelatnost iznudea potrebom preživljavanja ne treba doživljavati važnijim od dokolice.

U tom smislu suvremeni bi odgoj trebao poticati i njegovati, a ne kao što se to sada čini, prokazivati potrebu za dokolicom, koju ne treba poistovjećivati s jalovom i djelatno praznom besposlicom, već upravo s vremenom slobode u kojemu i po kojemu ljudi kao kulturna i povijesna bića jedino imaju budućnosti.

Literatura

1. Aristotel (1987), *O duši / Nagovor na filozofiju*, Zagreb: Naprijed, 144 str.
2. Attali, Jacques (1992), *Povijest vremena*, Zagreb: August Cesarec, 376 str.
3. Bosanac, Gordana (1991), *Pojam »europsko obrazovanje« i perspektivne teorije edukacijskog transfera*. Sociološko istraživanje mladih i problema obrazovanja I, Zagreb: Institut za društvena istraživanja sveučilišta u Zagrebu, str. 45–59.
4. Braudel, Fernand (1990), *Civilizacije kroz povijest*, Zagreb: Globus, 494 str.
5. Despot Blaženka (1976), *Plädoyer za dokolicu*, Beograd: Predsedništvo Konferencije Saveza socijalističke omladine Jugoslavije, 264 str.
6. Gorski, Oton i Majnarić, Niko (1989), *Grčko-hrvatski ili srpski rječnik*, Zagreb: Školska knjiga, 467 str.
7. Hafner, German (1970), *Atena i Rim*, Rijeka: Otokar Keršovani, 264 str.
8. Klaić, Vladimir (1991), *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb: Novi liber, 888 str.
9. Kundera, Milan (1997), *Polaganost*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 78 str.
10. Lefebvre, Henri (1988), *Kritika svakidašnjeg života*, Zagreb: Naprijed, 635 str.
11. Marx, Karl i Engels, Friedrich (19657.), *Rani radovi*, Zagreb: Naprijed, 446 str.
12. Mumford, Lewis (1988), *Grad u historiji*, Zagreb: Naprijed, 636 str.
13. Polić, Milan (2001), *Čovjek – odgoj – svijet*, Zagreb: Radionica Polić k.d., 208 str.

⁹ Vidi Lafargue, Paul (1965.), *Le droit à la paresse*, Paris: Maspero.

14. Supek, Rudi (1976), *Antropološki korijeni kreativnosti*. Društveno i prostorno kreiranje Životne sredine i slobodno vrijeme mladih, Zagreb: Centar za vanškolski odgoj Saveza društava »Naša djeca« SRH, Savet za vaspitanje i zaštitu dece Jugoslavije i Republički i pokrajinski savezi i savjeti za brigu o djeci, str. 197–204.
15. Šerbetar, Ivan i Lorger, Marija (2003), *Školsko sportsko natjecanje – uživanje ili stres*. Zbornik *Učitelj – učenik – škola*. Petrinja: Visoka učiteljska škola u Petrinji i Hrvatski pedagoško-književni zbor, str. 246–253.
16. *Školske novine* (2003), *Mladi glasovi*, Zagreb, broj 24–25, od 17. lipnja 2003.
17. Šonje, Jure ur. (2000), *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Školska knjiga, 1450 str.
18. Tomić, Ante (2003), »Vasko Lipovac, šutljivi graditelj nostalgije«, *Magazin*, podlistak *Jutarnjeg lista* od 28. lipnja 2003.
19. Zamarovsky, Vojtech (1978), *Grčko čudo*, Zagreb: Školska knjiga, 522 str.
20. Žigić, Zoran (2003), *Za suvremeni pristup koncepciji sporta i tjelesnog odgoja u školi*. Zbornik *Učitelj – učenik – škola*. Petrinja: Visoka učiteljska škola u Petrinji i Hrvatski pedagoško-književni zbor, str. 115–122.

EDUCATION AND LEISURE

Rajka Polić

In this globalised world, where people are in the service of capital and not the other way round, leisure and having leisure are shown to be something undeserving of man. The people who deserve to be praised by capitalist ideologists are workaholics and not idlers. However, even these ideologists promise periodical idle/leisure time – which they deceptively call free time – as a reward to those workers who industriously and successfully increase their capital. In doing so, they also offer consumer patterns, with which workers could at least seemingly give meaning to this meaningless idleness.

Yet, free time is not idle time, even though idleness is freedom from work. It is not, however, freedom from consumer manipulation. Only leisure can be truly free time as free time for playing and creativity, during which man affirms him/herself as a historical being open to the future.

In its thirst for new and more abundant sources of profit, capital is faced with the paradox that exactly excessive work becomes its main obstacle. Since, unlike work, creativity can not be extorted. Creativity can only be stimulated, and the conditions of creativity can only be prepared. The fundamental condition of creativity is exactly free time for creativity, i.e. leisure.

Thus, the question is whether leisure and having leisure would finally, even if under pressure of the need of capital for profit, gain a worthy place in education.

Key-words: creativity, free time, idleness, leisure, study